

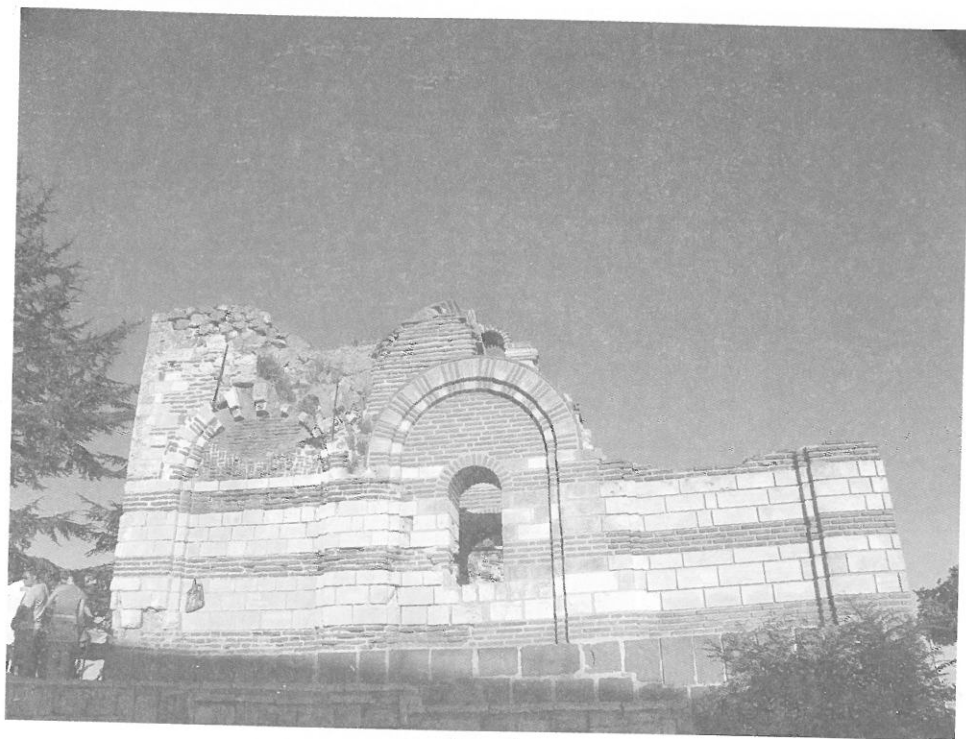
ИДЕНТИФИЦИРАН ОБРАЗ НА ГРАФ АМАДЕЙ САВОЙСКИ В НЕСЕБЪР

Зарко ЖДРАКОВ (София), Паоло ТОРИДЖАНИ (Генуа)

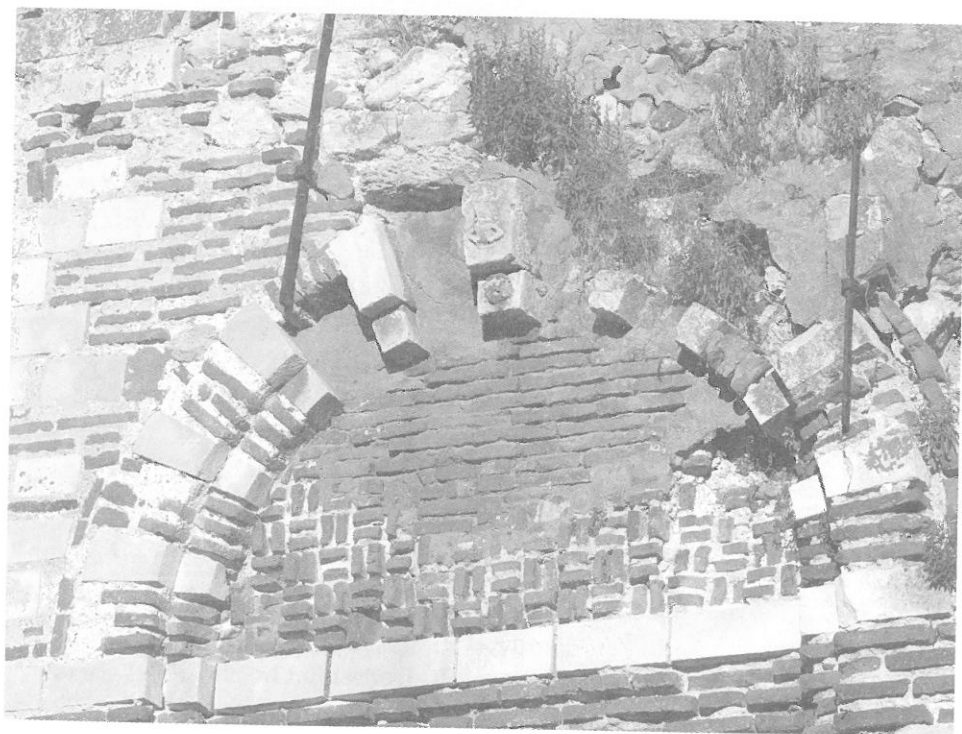
Съобщението е посветено на един каменен релеф от западната стена на църквата *Св. Йоан Алитургетос (Неосветени)*, която се намира над пристанището на град Несебър (фиг. 1, 2). Той допълва историята на храма и на града през XIV век. Разчитането и интерпретацията на релефа са предизвикателство поради лошото състояние, причинено от човешка намеса, вековното изветряване и ерозията на паметника. Освен това, е необходимо комплексно мултидисциплинарно изследване със специфични исторически, художествено-иконографски, хералдически и литературни познания. Надяваме се с тази публикация да сложим начало на цикъл от изследвания върху декорацията на църквите в Несебър.

Храмът *Св. Йоан Алитургетос* е украсен с глазирана керамика в духа на живописния стил на търновската архитектура от XIII–XIV век с изобилие от ломбардски арки, конзоли и релефи в романски стил. Фасадите са разработени по различен начин и в различен стил, което важи за едни и същи конструктивни елементи (напр. засводяването на слепите арки). Декоративните мотиви са разположени диференцирано и неравномерно, дори върху една и съща фасада, каквато е северната. Тази липса на хомогенност е забелязана от изследователите и се дължи на различните строителни етапи на църквата¹. Западните елементи в декорацията се отнасят предимно към преустройството на притвора и свода на сградата, което може да бъде отнесено към XIV век. Сред тях са конзоли с изящни

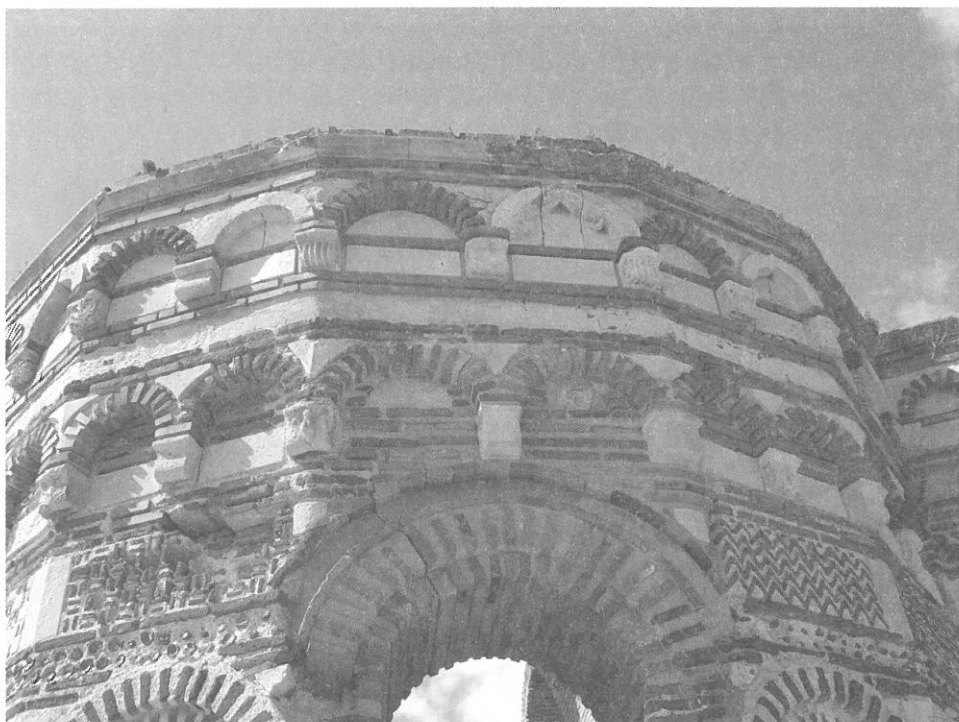
¹Рашенов, А. Месемврийски църкви. София, 1932, 50–55; Bojadžiev, S. La tectonique de l'église St. Jean Aleitourgetos de Nesebar. В: Bulgaria Pontica Medii Aevi I, Premier symposium international, Nessèbre, София, 1981, 352–354; Stančeva, M. Quelques considérations sur la décoration des façades des églises de Nessebar. — В: Bulgaria Pontica Medii Aevi II, Deuxième symposium international, Nessèbre, София, 1988, 597.

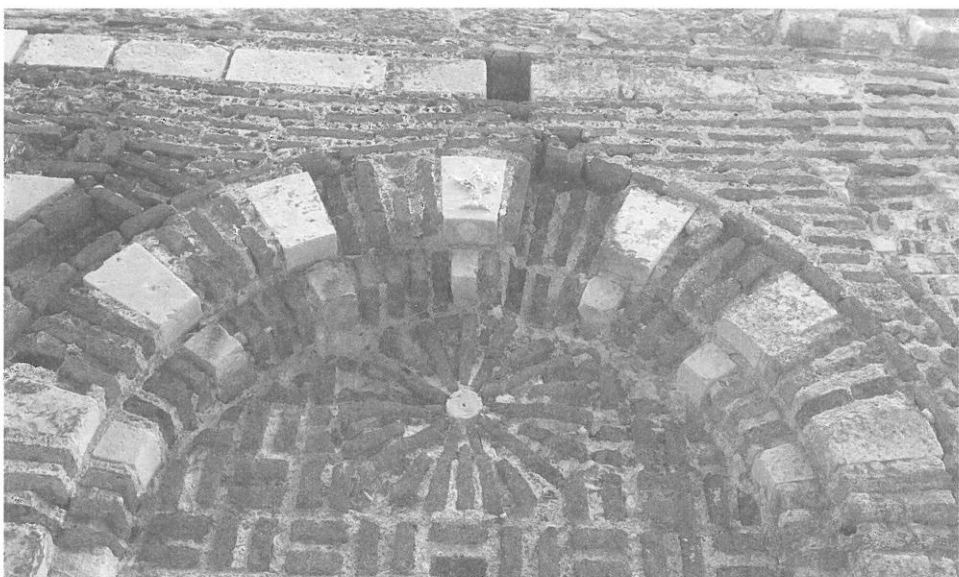
фиг. 1

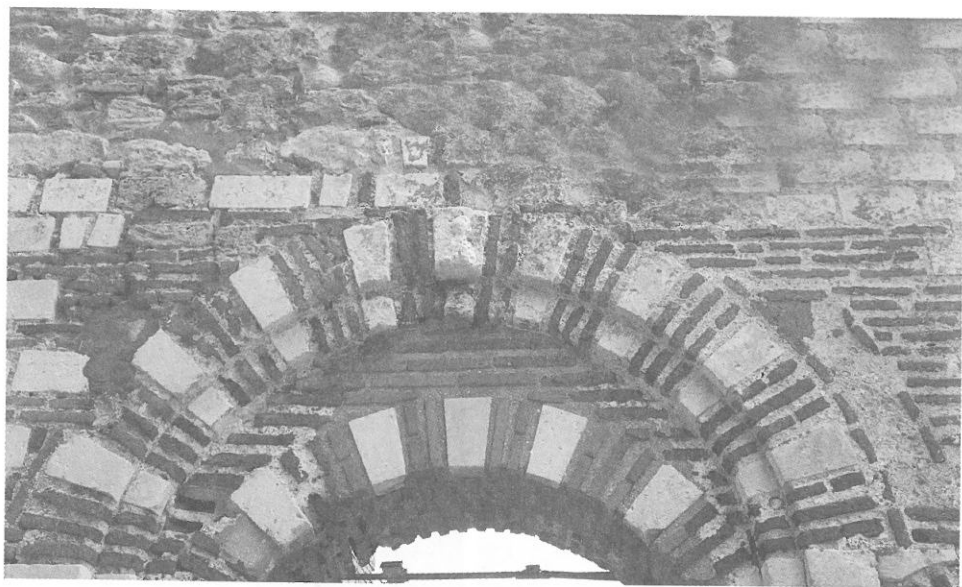
фиг. 2

фиг. 3

фиг. 4

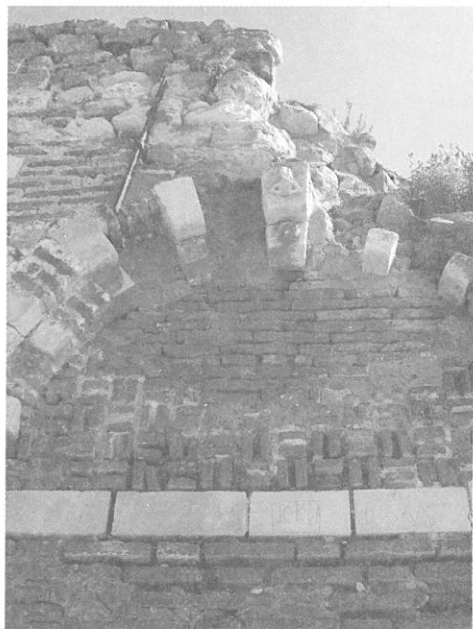

фиг. 5

барелефи, като орела на св. Йоан Богослов от абсидата (фиг. 3), лилията върху северната стена на олтара (фиг. 4), Иисус Христос над северния вход на притвора (фиг. 5), както и разглежданият от нас портрет на мъж върху западната фасада на храма.

Мраморната конзола с портрета е ключов камък на северната арка на притвора и се състои от две части (фиг. 6, 7). Върху горния дял е скулптирана полу-фигурата на мъж с дълга коса и силно повредено от човешка намеса лице, чиито ръце са свити пред корема и държат двата края на шнур. Мъжът е без нимб, което изключва неговата святост. Разпуснати дълги коси носят аристократите на Запад и тази мода не е характерна за Византия. Изображението върху долната част на конзолата също е подложено на ерозия, както и на манипулация, видно от дупката в средата. Тя представя лъвска глава с грива и уши, оформени с жлеbove и отверстия. Двете симетрично разположени изображения (човешкото и животинското) са в семантична връзка. Тематична връзка те имат и със споменатия образ на Спасителя върху северната стена на притвора. Топографията дава основание визиите да бъдат отнесени към ктиторската дейност, което би обяснило присъствието на Христос над входа на храм, посветен на св. Йоан Богослов. По традиция храмовата декорация на притвора се свързва с ктиторския портрет, включително и в екстериор, както е при някои арменски и грузински църкви². Разглежданите каменни

² Искусство IV—XIII веков. В: История искусства народов СССР. Т. 2. Москва, 1973, 142; Mepisaschwili, R., W. Zinzadse, Georgien. Wehrbauten und Kirchen. Leipzig, 1986, 136, 137, 216.

фиг. 6

фиг. 7

фиг. 8

фиг. 9

фиг. 10

портрети в църквата Св. Йоан Алитургетос в Несебър, обаче, не са характерни за византийската архитектура, а носят хералдическия привкус на западната традиция. Тяхната поява през XIV век би трябвало да се свърже с окупацията на града от правнука на Андроник II Палеолог — Амадей VI Савойски³ (1334 г.—1383 г.), наречен Зеления граф, на когото Иван Гълъбов⁴ идентифицира герба върху западната стена на храма, както и графити на негови кораби.

Основанията за тази идентификация са няколко:

1. Гербът на Амадей VI Савойски е идентифициран върху западната стена на църквата под изображението на човешкия торс и лъвската глава (фиг. 8). Той представя щит с широк разцъфнал кръст, запълнен с плетеничния мотив от „савойски възли на любовта“, какъвто има върху печата и монетите на графа (фиг. 9, 10). Над кръста се чете инициал от името A(madeus), а до него в ляво се виждат два правоъгълника с плетеници,

³ За граф Амадей VI Савойски, виж: Bollati di Saint-Pierre, F. *Illustrazioni della spedizione in Oriente de Amedeo VI (Il Conte Verde)*. Torino, 1900, 4—10; Горина, Л. В. Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г. — Исторически преглед, бр. 6, 1970; Gjuzelev, V. *Il Mar Nero ed il suo litorale nella storia del Medioevo bulgaro*. — В: *Bulgaria Pontica Medii Aevi I, Premier symposium international, Nessèbre, София, 1981*, 11—24; Norwich, John Julius, *Byzantium: The Decline and Fall*, New York 1996, 330—331; Oliva, G. *I Savoia. Novecento anni di una dinastia*. Milano, 1998, 122.

⁴ Гълъбов, Ив. Един ден в Несебър преди шест века (исторически репортаж). — *Наша родина*, VII, 1957, 19; Nessèbre. T.1. Sofia, 1969, p. 25; Vilain-Gandossi, C. *Graffiti de bateaux à Nesebar*. В: *Bulgaria Pontica Medii Aevi I, Premier symposium international, Nessèbre, София, 1981*, 406—407.

които вероятно свидетелствали за възстановената църква и крепост от Зеления граф.

2. Шнурът в ръцете на дългокосия мъж с повредено лице над герба може да бъде идентифициран с позлатената сребърна огърлица, символ на рицарския Орден на огърлицата, създаден от Амадей VI във връзка със сватбата на неговата сестра Бианка за Галеацо II Висконти през 1362 година⁵. По време на един рицарски турнир в Шамбери Зеленият граф носел огърлица, каквато слагали на ловните хрътки, но с надпис със златни букви: FERT (лат. *ferre* 'носи'), вероятно във връзка с латинската фраза за отвлечените сабинянки: „нося с мене нейните руси кичури“⁶. Огърлицата се затваряла с халка от три „савойски възела на любовта“ (*nodi sabaudi*) — знак на благородните 15 войни от Ордена (*Milites Collaris Sabaudiae*), които възпоменават 15-те Богородични радости от химна „О тебе радуется“. Братската дружина от рицари била създадена за омиротворяване на враждуващите могъщи фамилии и се превърнала в главния Савойски рицарски орден. Амадей VI създал преди да отпътува на Изток по образа на Рицарския орден на Огърлицата и един религиозен орден с петнадесет монаси, на които поверил молитвите си за успешен поход⁷.

3. Лъвската глава под торса на мъжа напомня за полегналия лъв в герба на Амадей VI Савойски, инспириран от фигурата на крилатия лъв върху печата на неговия баща — срв. зооморфния символ на св. Марко като емблема на Венеция. Под лъва в емблемата се чете латинската фраза: *J'atans mon astre* „Аз очаквам моята звезда“⁸. Зеленият граф носел по време на турнири и походи като емблема върху шлема крилата лъвска глава, с каквато било украсено и челото на неговия кон, видно от печата. Лъвът е траен елемент в гербовата символика на Савойската благородническа фамилия до края на XIX век⁹. По всяка вероятност лъвския шлем е бил отличителен знак за Амадей VI, както и зеления цвят на неговите одежди¹⁰. Като такъв знак е била възприета лъвската глава в Несебър, което довело до нейното увреждане, заедно с лицето на мъжа.

⁵ http://it.wikipedia.org/wiki/Ordine_supremo_della_Santissima_Annunziata

⁶ Fumagalli, G. *Chi l'ha detto*, Milano, 1989, pp. 390–391.

⁷ Bianchi, P. *La corte dei Savoia: disciplinamento del servizio e delle fedeltà*. In: *I Savoia. I secoli d'oro di una dinastia europea*. Torino, 2007, 139; Oliva, G. *I Savoia. Novecento anni di una dinastia*. Milano, 1998, 102.

⁸ http://it.wikipedia.org/wiki/Amedeo_VI_di_Savoia

⁹ Gentile, L. C. *Lo stemma e le sue variazioni, specchio della politica dei Savoia in eta moderna*. In: *I Savoia. I secoli d'oro di una dinastia europea*. Torino, 2007, LIV, ф. 1–19.

¹⁰ Oliva, G. *I Savoia. Novecento anni di una dinastia*. Milano, 1998, 100–103.

4. През месец октомври 1366 година Амадей VI Савойски завладява Несебър от българите във връзка с наказателната акция срещу цар Йоан Александър, завършила с освобождаването на неговия братовчед Йоан V Палеолог, пленен по време на униатската му мисия в Унгария за организиране на кръстоносен поход¹¹. Вероятно църквата *Св. Йоан Алитургетос* е пострадала при обстрелването на пристанището на града от флота на кръстоносците. Нейното възстановяване от Амадей VI, който е в града до 23 април 1367 година, би могло да е предизвикано от посещението на император Йоан V в Несебър от 20 януари до края на месец февруари, още повече, че св. Йоан е покровител на престола на римския папа в катедралната църква на Латерана (*S. Giovanni in Laterano*), както и на рицарските ордени на Хоспиталиерите и на Йоанитите. Същевременно Зеленият граф искал да благовести Запада с новината за връщането на Византия към католицизма, което било обещано от Елена Кантакузина в замяна на освобождението на нейния мъж Йоан V Палеолог¹². Латеранската базилика, посветена на Спасителя и на светите Йоан Кръстител и Йоан Богослов, мотивира поставянето на релефния образ на Иисус Христос над северния официален вход на притвора, както и на символа на Йоан Богослов — орела върху конзолата на абсидата — още повече, че името *Amadeus* означава Боголюб.

5. Върху два каменни блока високо на западната стена между торса на мъжа и герба е старателно изработен надпис вероятно от повредилия изображенията недоброжелател. Началото на надписа е центрирано по вертикалната ос спрямо торса. Разчита се следният текст на гръцки език:

Κ(Α)ΚΟΣ ΓΑΛΛ(ΟΣ)

Лош, безбожен гал

Известно е, че през Средновековието гърците наричали *гали* чужденците от Западна Европа. Враждебността към Амадей VI се дължи, както на многобройните прояви на произвол и насилие срещу населението на черноморските градове и нанесените жестоки санкции¹³, така и на неговото неканонично за православните вероизповедание, а и за Римската църква, тъй като подкрепил антипапа Климент VII от Савоя.

¹¹ Gjuzelev, V. Le città della costa bulgara del Mar Nero nei secoli dal XIII alla metà del XV (Caratteristica generale). In: Bulgaria Pontica Medii Aevi II, Deuxième symposium international, Nessèbre, Sofia, 1988, 202—234.

¹² Oliva, G. I Savoia. Novecento anni di una dinastia. Milano, 1998, 121, 123.

¹³ Gjuzelev, V. Il Mar Nero ed il suo litorale nella storia del Medioevo bulgaro. — В: Bulgaria Pontica Medii Aevi I, Premier symposium international, Nessèbre, София, 1981, 21.

фиг. 11

6. Високо край северната ниша с конха е изрязан върху каменен блок кръстоносен кораб от типа Сосса (фиг. 11), който също би могъл да бъде елемент от визуалния разказ на Амадей VI, но ще бъде обект на допълнително иконографско проучване.

Всичкото това дава основание да се приеме, че ктиторът на църквата *Св. Йоан Алитургетос* (Неосветени) през XIV век е католикът Амадей VI Савойски, което обяснява нейния епитет и поругаването на релефа. Известно е, че униатските храмове по време на управлението на прадядото на Зеления граф Михаил VIII Палеолог били отново освещавани, а гроба на отлъчения от Църквата император също е поруган и костите му са хвърлени на кучетата. Подобна участ има и гробът на венецианския дож Енрико Дандоло в *Св. София* в Константинопол, за което свидетелства счупения кръст на надгробния камък. Отнасянето на преустройството на храма към пролетта на 1367 година, когато в града се намират император Йоан V Палеолог и граф Амедей VI Савойски, хвърля светлина върху проблема за датирането на несебърската архитектура в *живописен стил* от XIII–XIV век. По време на ремонта на храма строителите не са разполагали с глазирана керамика, която не е характерна за столицата и големите градове на Византия. Тази украса се е появила в Несебър вероятно след XII век, тъй като църквите *Св. Йоан Кръстител* (X в.) и *Св. Теодор* (XII в.) са без глазирана керамика, а след похода на Зеления граф вече не се употребява, за което свидетелства църквата *Св. Спас* с живописен слой от късната Палеологова епоха (XV век) под стенописите на зограф Никола от XVI век.